

fovanou imaginací. Při zpětném pohledu musí jeho prozíravost a důslednost spolu s odvahou stát na svém, plout proti proudu zvířených vod v době, kdy jakýkoliv nesouhlas s levicí (ač v řadě věcí, kupříkladu v pohledu na alžírskou válku, zastával stanoviska blízká) znamenal cejch zpátečnictví, budít obdiv.

Rozhovor Angažovaný pozorovatel je výtečným uvedením do Aronova mnohovrstevnatého díla a unikátním svědectvím o důležitých událostech poválečného světa, které se svým hlasem snažil usměrňovat, a osobnostech, které potkal. Představuje jakýsi beдекr po mentální krajině sympatického reakcionáře, který zastával problematické postoje navzdory nebezpečí uvržení do klatby a ještě přitom dokázal vytvořit vědecké dílo nesporné hodnoty. Dává nám také nahlédnout do myšlenkového milieu „druhé Francie“, nesnadno uchopitelné, sociálně rozrůzněné, ideově nekonzistentní, nicméně – Francie nelevicové, nesocialistické.

Aronova trojjedinnost analytika, vykladače a aktéra, se všemi protiklady, omezeními a obrovským záběrem, dodnes bere dech. Zřídka kdy se najde učenec, který by se v tak dlouhém časovém rozmezí, na tolika událostech a otázkách a v tolika různých rejstřících pokusil porozumět právě se rodícím dějinám, jichž je součástí, aniž by se přitom vzdal nezbytné kritické distance. Jeho věcná stanoviska, založená na ekonomické analýze, politickém rozboru, sociologickém pohledu na společenský vývoj, filozofické kritice ideologických postulátů a hlavně strážlivém chápání toho, jak to na světě chodí, po desetiletí ovlivňovala politické klima ve Francii i v dalších zemích Západu.

Se ctí dostál specifickému étosu angažovaného univerzálního vzdělance a vzorové občanské autority. Věrozvěst uměřeného praktického rozumu Aron tak představuje v duchovních dějinách Evropy významný typ moderního sociologického a politologického myšlení, jehož závažnost prověřil kritik z nejneúprosnějších – čas.

Daniel Kunštát

Ivana Marková (ed.): *Trust and Democratic Transition in Post-Communist Europe*
Oxford, Oxford University Press
(The British Academy) 2004, 232 s.

Analýza demokracie pomocí konceptu důvěry se stala v posledních dvou desetiletích v sociálních vědách velmi populární, o čemž svědčí i publikační boom na toto téma. Kniha *Trust and Democratic Transition in Post-Communist Europe* pojednává toto téma interdisciplinárním přístupem využívajícím poznatků sociální psychologie, sociologie, politologie, historie a ekonomie. Velkou předností publikace je také skutečnost, že autoři se řadí k renomovaným vědcům jak ze západu, tak přímo z postkomunistických zemí, čímž dochází ke kombinaci distancovaného versus zasvěceného pohledu. Jednotčím tématem knihy je teoretická i empirická analýza různých typů důvěry v postkomunistické Evropě po pádu sovětského bloku v roce 1989.

Oproti dosud převažujícím analýzám, které staví na srovnání západních tradičních demokracií s novými demokraciemi, se tato publikace snaží zejména o zdůraznění rozmanitosti vývoje a odlišností mezi jednotlivými zeměmi bývalého sovětského bloku. Poukazuje na důležitost odlišností v historii, kultuře a tradici, které jsou podle autorů významnými faktory ovlivňujícími transformační proces a další demokratický vývoj jednotlivých zemí. Editorka Ivana Marková navíc upozorňuje na to, že teorii racionální volby jako nástroj analýzy tradičních demokracií nelze jednoduše použít pro analýzu nových demokracií. Domnívá se také, že pro porozumění procesům transformace je potřeba zkoumat nejen politické jevy, ale i jevy sociální, kulturní a psychologické, které utvářejí kontext, v němž se politické instituce vyvíjejí. Koncept důvěry pak nabízí jako jeden z nástrojů umožňujících komplexní analýzu postkomunistických společností.

Publikace je výstupem z mezinárodní konference *Důvěra jako předpoklad komunikace, sociálního myšlení a sociálních praktik v demokratické transformaci postkomunistické Evro-*

py, pořádané Britskou akademií v Londýně 13.–15. září 2001. Knihu tvoří vybraných deset samostatných článků, které jsou ale provázány vzájemnými odkazy. Tři příspěvky jsou věnovány teorii důvěry a demokracie, dva se zabývají souhrnnou analýzou důvěry v postkomunistických zemích, další tři články vypovídají o situaci v Rusku, jeden o polské společnosti a jeden příspěvek se zabývá situací bývalých sovětských republik – Estonska, Moldavska a Kazachstánu. Sborník je doplněn předmluvou, která spolu s prvním příspěvkem od editorky Ivany Markové tvoří jakýsi obecný teoretický úvod do tématu důvěry a demokracie. Závěrečná kapitola od významného cambridgeského politologa Johna Dunna představuje určité shrnutí problematiky a její zhodnocení. Publikace obsahuje i krátké životopisy jednotlivých autorů, včetně jejich zásadních publikací k dané problematice, což nabízí širší pohled na vývoj zkoumání v příslušné oblasti a umožňuje zároveň čtenáři další samostatné studium.

Vstupní článek profesorky psychologie Ivany Markové s titulem *Důvěra/ riziko a důvěra/ strach* poskytuje obecné uvedení do teorií důvěry. Marková upozorňuje v prvé řadě na rozlišení dvou epistemologických proudů v uvažování o důvěře, které jsou paralelní ke dvěma hlavním proudům myšlení v sociálních vědách: dialogické racionality a individuální racionality (s. 3). Dialogická racionalita chápe důvěru jako sine qua non lidské existence, základ mezilidské komunikace a jednání. Vychází ze sociologické tradice odvozené od Georga Simmela a Herberta Meada, v níž je chápání světa zprostředkováno skrze druhé, a je možné tedy jediné skrze důvěru k druhému. Jedná se o existenciální, ontologické pojetí důvěry, v němž je protikladem důvěry strach. V tradici individuální racionality zastoupené teorií racionální volby je důvěra naopak spjata s uvažováním zaměřeným na prostředky a cíle aktéra a na efektivitu jeho jednání (Luhmann, Barber). Důvěra založená v tradiční společnosti na rodinných a příbuzenských vazbách se v moderní společnosti transformuje na interpersonální dů-

věru a institucionální důvěru, které jsou založeny na riziku a volbě.

Marková dále zmiňuje klíčové myslitele zabývající se teorií důvěry v kontextu utváření a upevňování demokracie: Uslaner, Hardin, Etzioni, Patterson, Muller a Seligson, Putnam, Inglehart. Zajímavé je tvrzení Markové, že model důvěra/ riziko nedostačuje k analýze postkomunistických zemí (s. 8). Autorka se domnívá, že na základě tzv. socializace do strachu lidé v posttotalitních společnostech stále uvažují o důvěře do velké míry spíše jako o protikladu ke strachu a teroru, které se nedají racionálně předpokládat, než jako o riziku, které je do určité míry předvídatelné. Postkomunistické země jsou tedy ve fázi transformace od legitimizace ideologiemi a autoritami založené na principu důvěra/ strach k demokratické legitimizaci založené na volbě a svobodě, a tedy i riziku (s. 11).

Druhý příspěvek Markové společně s francouzským sociologem Patrickem Watierem *Důvěra jako psychosociální pocit: socializace a totalitarismus* rozvádí podrobněji myšlenku tzv. socializace do strachu. Autoři vycházejí ze Simmelovy koncepce důvěry, jeho teorie poznání a teorie vrůstání do společnosti (socializace). Podle Simmela má socializace založená na vztahu já/ druhý v ideálním případě demokratický charakter. Dle autorů snaha ze strany státu o indoktrinaci lidí, rozvrat rodin ve prospěch utváření ideologických kolektivit, jakož i dvojí systém ideologie a informací na sebe vázal rozdvojený způsob myšlení a jednání. V běžném životě lidí se pak vnitřní přesvědčení neshodovala s vnějším vyjádřeními. V důsledku toho byli lidé v totalitním režimu socializováni do strachu a nedůvěry, jejich mysl byla zbavena důvěry ve slova a v komunikaci a osvojila si tak monologické mlčení, čímž byla snížena schopnost pluralitního myšlení (s. 45) považovaného za základ demokratické kultury.

K tématu důvěry jako sociální reprezentace, tedy jako jevu zakořeněného v historii a kultuře určitého národa, který specifickým způsobem strukturuje myšlení a jednání lidí, se Marková tentokrát spolu s českým so-

ciálním psychologem Petrem Mackem vrací v předposledním článku sborníku *Důvěra a nedůvěra v tradičních a nových demokraciích*. Autoři inovativním způsobem poukazují na rozdíl v chápání pojmů důvěry a demokracie jak mezi běžnými lidmi a vědci, tak mezi občany západních a postkomunistických zemí. Tyto rozdíly a národní specifika ovlivňují podle autorů způsob a skladbu odpovědí například i v sociologických výzkumech. Autoři poukazují na problematičnost interpretace otázek typu „Důvěřujete X?“, které jsou používány pro komparaci míry důvěry v jednotlivých zemích. Vzniká tak otázka, zda zjištěné rozdíly měří skutečně např. rozdílnou míru demokratičnosti země, či pouze specifická chápání pojmu důvěry či demokracie v odlišných sociokulturních kontextech.

Další tři příspěvky jsou věnovány analýze transformace vztahů důvěry v ruské společnosti. Britský historik Geoffrey Hosking se v článku *Formy sociální solidarity v Rusku a v Sovětském svazu* zamýšlí nad stavem komunitního života v současném Rusku a poukazuje na to, že sítě známostí a výpomoci byly v Rusku tradičně životně důležité. V minulém režimu byly ale podle Hoskinga tyto sítě zneužity totalitní mocí a dnes dochází v důsledku tržních mechanismů k dalšímu rozpadu již institucionalizovaných kolektivů, což je velmi stresujícím faktorem pro celou společnost.

Tyto závěry potvrzuje i příspěvek ekonomky a politoložky ruského původu Aleny Ledenevy *Genealogie kolektivní odpovědnosti (krugovaja poruka): vynucená důvěra jako typický rys ruské politické kultury*. Autorka se zabývá specifickou podobou tradičních ruských sítí solidarity, které jsou založeny na velmi úzké provázanosti jednotlivých členů komunity. Neformálně fungovaly tyto sítě i v rámci plánované ekonomiky za minulého režimu a hrají důležitou roli také v dnešní ruské „tržní ekonomice“. Autorka upozorňuje, že bez pochopení jejich fungování a určitého právního zarámování nebudou sítě působit efektivně, ale namísto toho spíše protimodernizačně a protitransformačně (s. 107).

Ruské problematice se věnuje i příspěvek ruského sociologa Jurije Levady *Problém důvěry v ruském veřejném mínění*, který poukazuje na kulturní podmíněnost chápání pojmu důvěry. Autor vychází z analýz britského politologa a sociologa Richarda Rose, který se dlouhodobě věnuje zkoumání typů důvěry v postkomunistické Evropě a v Rusku. Souhlasí například s jeho tvrzením, že důvěra v politické funkce je v Rusku velmi personalizovaná (např. prezident), což svědčí o přetrvávající nerozvinutosti institucionální struktury a nedůvěře v instituce v ruské společnosti. Na druhou stranu ale zajímavým způsobem polemizuje s Rosem v otázce korupce a úplatkářství. Jestliže Rose považuje hojně rozšířenou instituci úplatkářství za antimoderní projev ruské společnosti, Levada považuje úplatkářství spíše za součást ruské kultury, odlišné od západní. Své tvrzení podpírá argumentem, že nenachází rozdíl v tomto jevu mezi vesnickým a městským obyvatelstvem, a odkazuje také na slavnou knihu amerického politologa Samuela Huntingtona *The Third Wave*, v níž Huntington tvrdí, že „ruský způsob modernizace je odlišný od západního“ (s. 170). Toto odvážné tvrzení jistě provokuje k další diskuzi a výzkumu.

Příspěvek francouzské socioložky Wandy Dressler *Důvěra při budování multikulturních demokratických společností: Estonsko, Moldavsko a Kazachstán* na příkladu transformačního vývoje v těchto třech zemích klade obecnější otázku ustavení demokratického systému a institucionální důvěry v postsovětských republikách. Autorka se zaměřuje zejména na téma mírového řešení problému demografické a kulturní heterogenity při utváření demokratické společnosti.

Příspěvek polského profesora hospodářských dějin Jacka Kochanowicze *Důvěra, confidence a sociální kapitál v Polsku: historická perspektiva* se zabývá otázkou vlivu komunistického režimu na tradiční vzorce důvěry, vztahů a praktik. Kochanowicz se opírá o předchozí analýzu významného sociologa polského původu Piotra Sztompky (*Trust: A Sociological Theory*, Cambridge 1999) a pokouší se

o její prohloubení do historie. Ukazuje, že v Polsku vždy existovala důvěra v rodinu a v blízké příbuzné a naopak nízká míra důvěry v široké, formální a abstraktní instituce (stát). Přestože v tomto smyslu tedy polská společnost připomíná předmoderní, preindustriální společnost, autor se domnívá, že jednoduchá opozice mezi tradiční a moderní, či post-industriální společností (z hlediska vztahů důvěry) nemůže vysvětlit proces transformace (s. 71). Komunismus sice znamenal určitou modernizaci, avšak modernizaci násilnou, nikoli spontánní, a proto se moderní instituce setkávají spíše s nedůvěrou než důvěrou občanů. Vzorce důvěry tak paradoxně vykazují efekt vzájemného posílení předmoderních tradic komunistickými praktikami. Důsledkem je diskreditace státu v očích občanů a posílení tradičních vazeb „personální důvěry“, vytvářejících klientelistické sítě (s. 80).

Shrnující pohled na situaci zejména politické důvěry v postkomunistických zemích přináší příspěvek britského politologa Williama L. Millara, ukrajinské výzkumnice Tatjany J. Košečkiny a norského výzkumníka Ase B. Grødelanda *Difúzní důvěra či difúzní analýza? Specifičnost politické nedůvěry v postkomunistické Evropě*. V úvodu autoři na základě existujících politologických definic (Gambetta, Dunn) vymezují politickou důvěru jako „mix víry a kalkulace, pohybující se od iracionálního zaujetí charismatickými vůdci až po vykalkulované sázky na jednání druhých“. Za důležité považují konceptuálně odlišit politickou důvěru od interpersonální důvěry, neboť i při empirickém zkoumání vykazují tyto typy důvěr odlišné trendy (odkaz na Ingleharta, Newtona). Pro další analýzu politické důvěry v postkomunistických zemích oddělují také samotnou politickou důvěru od jejích příčin a důsledků (korupce, výkon institucí), přičemž rozlišují čtyři základní příčiny politické nedůvěry: nedůvěřiví občané, nedůvěryhodné instituce, neshoda mezi občany a vládou, těžké okolnosti (krize) (s. 134). Na základě zkoumání docházejí k obecným závěrům ohledně politické důvěry: liší se

v závislosti na svém objektu (různé instituce, odlišná míra důvěry), váže se ke specifickým okolnostem, zkušenostem, je specificky cílená a racionální (specifická v důsledcích). Velmi zajímavé je tvrzení autorů stavějící se proti většině dosud existujících teorií, že neexistuje nic takového jako obecná politická důvěra a že důvěra v demokratický systém je pouze dalším typem důvěry, ne důvěrou zastřešující důvěru v jednotlivé instituce. Víra v demokratické principy tak nemusí udržovat status quo, naopak může vést ke zpochybnění fungování existujících institucí a k jejich reformě (s. 153).

Ve své závěrečné úvaze na téma *Důsledky komunismu a nestálost důvěry veřejnosti* charakterizuje britský politolog John Dunn důvěru jako labilní a dynamický hydraulický pohyb, který neustále mění své ekvilibrium, a vytváří tak trvalou ontologickou oscilaci (s. 201). Přestože tedy postkomunistické země vykazují nedostatek důvěry, neexistuje jednoduchý návod jak ji rychle získat a možná to ani nemá smysl, jak podotýká také například teoretik důvěry Russell Hardin. Dunn sice souhlasí s výrokem anglického filosofa Johna Locka, že „člověk žije z důvěry“, avšak provokativním způsobem poznamenává, že demokracie neznamená pouze svobodu důvěřovat, ale i svobodu nedůvěřovat. Ačkoli je tedy demokracie jistě režimem vyžadujícím téměř heroickou důvěru (důvěru ve společné přijetí překážek), jak Dunn prozaicky dodává, „být demokratem ještě neznamená být politickým hlupákem“ (s. 204). Podle Dunna není tedy třeba považovat totalitní zkušenost za čistě negativní a trvale poškozující politikou kulturu postkomunistických zemí, neboť historicky znamenal pád železné opony nesporně největší ideologický posun od 2. světové války. Neměli bychom tedy brát dědictví komunismu jako trauma, ale pouze jako znalostní deficit demokratických politických praktik, který lze dohnat (s. 207).

Sborník nesporně významnou měrou přispívá k živé a aktuální diskuzi o demokratizaci postkomunistických zemí. Jeho hlavním přínosem je v porovnání s ostatními publika-